

Dömötör Ákos

Comenius két példája a farkasgyermekéről

A nagy pedagógiai gondolkodó nagyon jól tudta, hogy a példák csak akkor hatnak, ha azok időszerűek, és az olvasók jól ismerik őket. Comeniusnak a tanulást kellett hozzáfűznie az eléggé jól ismert elbeszélésekhez.

Ígazán nem lehet Comeniusról azt állítani, hogy a nagy pedagógiai gondolkodó a korabeli prédikációk illusztratív anyagát, a kalandos írások ismétlődő képeit, az exemplumokat gyakran alkalmazta volna. Bár egyik tanára, a herborni J. H. Alsted 1630-ban azt jelentette ki Philosophia practicájában, hogy a *beatitudo moralis* megvalósításához akar hozzájárulni. Így Alsted a „locus communis”-t tudományos fogalommal fejlesztette, és ennek rendezőelvül pedig a topikát tette.¹ Rendszere Comenius szerint: *promptuarium vere universalis eruditionis* volt.²

Tehát Comenius jól ismerte az exemplumok jelentőségét, és tisztában volt azok korabeli szerkesztési módszereivel. Felhasználásukról nem mondott le teljesen, de vigyázott arra, hogy a szemléltetőanyag ne nyomja el a gondolatvezetést és ne gátolja saját mondanivalójának kifejtését.

Érdemes felfigyelni a Didactica magnából származó két exemplumra, amelyet Comenius részletesen idézett fel az általa megjelölt forrásokból.³ Két történetet ismertetett a farkasgyermekéről. Hogy megértsük e két mondai elbeszélésnek új, comeniusi jelentését, emlékeztetek én is legalább tartalmilag a két történetre.

Comenius a farkasgyermekéről

Az első történet Dresser Mátyástól származik a forrásutalás szerint. Comenius *Camerariust* is feltünteteti forrásul azzal a megjegyzéssel, hogy más hasonló esetet csatolt hozzá az auctor.⁴ Tehát Comenius egész bizonyosan valamelyik promptuariumhoz nyúlt a tanulságos történet felidézésekor, és a hasonló elbeszélés halmozásból emelte ki a neki tetszőt.

Az első mondai elbeszélés a következő részleteket tartalmazta: 1. 1540 táján Hessen egyik erdei falucskájában eltűnt egy hároméves gyermek szülei gondatlansága miatt. 2. A parasztok megtalálták az elvadult kisfiút a farkasok között. 3. A farkasgyermeket elfogták, és a grófhoz vezették. 4. A farkasgyermek teljesen állati módon viselkedett bemutatásakor. 5. A gróf utasítására a farkasgyermek az emberek közt megtanulta a járást és az értelmes beszédet. 6. A farkasgyermek ezután elmondta, hogy korábban vadállatok rabolták el, és köztük élt.

A másik elbeszélés a farkasgyermekről elemeit tekintve jelentős mértékben különbözik az előzőtől: 1. Nemesek vadászat közben Franciaországban 1563-ban

¹ Brückner, Wolfgang (ed.): Volkserzählung und Protestantismus. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus. Berlin, 1974. 48. o. 130. láb.

² Brückner: i. m. 68. o.

³ Comenius, Ámos János: Didactica magna. Bp., 1992. 66–67. o. VI. fejezet 6.

⁴ Comenius: i. m. 6. o.

12 farkast ejtettek el, és velük egy hét év körüli fiút fogtak el. 2. Az elvadult farkasgyermek teste állati jellegű volt, beszéde tagolatlan üvöltésre hasonlított. 3. Elfogása után hét hónapon belül megtanult beszélni. 4. Városról városra járva mutogatták az embereknek. 5. Egy szegény asszony saját fiára ismert benne.

A farkasgyermekéről szóló két elbeszélés az alapvető motívumegyezés ellenére részleteiben lényegesen különbözik egymástól. A farkasgyermek megtalálásának helye egyik esetben német terület, másik esetben Franciaország. Hol parasztok, hol vadászó nemesek találják meg az elvadult gyermeket a XVI. század első felében vagy több mint húsz év elteltével. A farkasgyermek megjelenésében és viselkedésében számos eltérés van, ha a két elbeszélésszeveget összevetjük. Az apró eltérésekből azt a következtetést lehet levonni, hogy az életben lejátszódott esetek természetesen egymástól függetlenül fordultak elő. Már ez önmagában az elvadulás hitelességének a tényét támasztotta alá.

Az elbeszélések folklór háttere

A farkasgyermek motívuma a folklórban jól ismert. Az ókori római mondában nőstényfarkas szoptatta a fiúkat, Romulust és Remust. Ez a fantasztikus történet Róma alapítási mondájaként vált világhírűvé.⁵ Szobrok és domborművek ábrázolták a Római Birodalom területén az ikreket az őket szoptató anyafarkassal.⁶ A római Romulus és Remus-monda Afrikában is előbukkant némi módosítással.⁷ Egy kisfiú és lányka, szintén ikertestvérek, szörnyű tigris utleket meg az őserdőben. A félelmetes vadállat csodálatos módon nem bántotta, sőt táplálta és gondozta mindkettőjüket. Egy másik mitikus elbeszéléspárhuzamban a burmai hős mint fiatal legény a tigris fülénél fogva vezette az őserdőn át.⁸

Az említett mitikus jellegű elbeszélések a különleges esemény fölötti őszinte csodálatot őrizték meg számunkra, de hiányzik belőlük a comeniusi tanulság, amely a XVI. század elején ugrik a szemünk elé. A vadállatok által táplált, elvadult gyermekek az emberi nevelés elmaradásának szomorú következményeit példázzák.

Maradjunk még a népköltészet néhány jellemző motívumánál, amely megvilágíthatja az emberrabló vadállat formái változékonyságát, összefüggésbeli vibrálását és az elbeszéléskultúra építőkövének, a motívumnak rugalmas anyagát. Az a motívum, miszerint az erős ember egy férfi és egy nőstény medve fia, szerte a világon ismert.⁹

⁵ Kis Ferenc és Muraközy Gyula (szerk.): Livius, A római nép története a város alapításától. I. köt. Bratislava 1982. 20. o. 177. sz.

⁶ Szirmai Krisztina: A római eredetű újabb ábrázolása Pannoniában. Antik Tanulmányok XVIII (1971). évf. 259–266. o.

⁷ Holding, James: The King's Contest and other North African Tales. London–New York–Toronto, 1964. 39–47. o.

⁸ Zapadova, Je.: Volšebnaja arfa. Szkazki narodov Burmi. Moszkva, 1977. 15–20. o.

⁹ Thompson, Stith: Motif-Index of Folk Literature. III. köt. Bloomington, 1958. 177. o. F611.1.5. mot. (Strong man son of man and she-bear).

A medve mint szerető elég gyakran fordul elő mondákban, mítoszokban és mesékben.¹⁰ A magyar népmesékben *Medve Jankó* egy papnak a fia volt, aki egy elhagyott szigeten élt.¹¹ Még durvábban fogalmazta meg *Fedics Mihály* ezt az elbeszélésmotívumot, amelyben egy pap megerőszkolt egy nőstény medvét. A vadállat így esett tőle teherbe.¹² Az elbeszélésmotívum rugalmasságát bizonyítja a csuvas mese részlete, amely arról szól, hogy az elrabolt asszony medvétől esett teherbe és szült tőle származó nagy erejű fiút. Őt hívták Medvefiúnak.¹³ Ugyanez a mitikus mese a Medvefiúról a bosnyák elbeszéléskincsből is előkerült.¹⁴

Sorolhatnánk úgyszólván vég nélkül a népi elbeszéléskultúrából a történeteket, amelyek közelebb-távolabb állnak a farkasgyermek alakjához. Egy láncszemet kell említenem a mítosz és a szokás összefüggéséhez. Ez a motívumfejlődés érdekes állomásaként rávilágít az „elvadult gyermek” történeti gyökereire. Latin-Amerikában a medvefeleséggel kapcsolatos alakoskodás a karneváli szokásokban rámutat arra, hogy a korai társadalmi formációk embere a vadállatokkal és a természeti világgal egészen más, organikus viszonyt teremtett, mint a kései, modern kultúra.¹⁵ Az Európán kívüli szokáskomplexum mitikus összefüggései átvezetnek a vadember képzetéhez, amely a XVI–XVII. században felbukkant egy időben a farkasgyermek említésével.

A vadember képzetköre

Az Újvilág meghódításával jó néhány új kultúra nyílt meg az európai ember számára. Az új földrész meghódításával rengeteg új ismeret ömlött Európába, segített a középkorból kilábaló embernek felfedeznie az eltérő kultúrák törvényszerűségeit, rájőnnie a különbségek okainak mélységére, és felidéznie az ókori európai műveltséget, finoman lehántva róla a mitikus köntöst.

Az európai hódítók találkozása a vademberrel nagy hatású volt. A kulturális relativitás gondolatának elterjedése azonban lassan történt, kb. kétszáz év kellett ahhoz, hogy a más műveltségi körben élő vadember képzete széles társadalmi szférában, jelentékeny néptömegek közt ismeretessé váljon.

A vadember felfedezésével a XVI. század végén megváltozott az európai történelemfelfogás: megszületett a civilizáció egységes fogalma a barbárság fogalmának kiküszöbölésével.¹⁶ Ez a tudati fejlődés az európai aranykor képzetkörével lehetőséget adott a természeti állapot értelmezésére, valamint az erkölcsi norma történeti távlatokba való helyezésére. A farkasgyermekéről szóló elbeszélések az európai valóság mindennapjaiból származtak, és szinte kapcsolódtak *Montaigne*

¹⁰ Thompson, S.: i. m. I. köt. 463. o. B611.1. mot.

¹¹ Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII. köt. 14. o.

¹² Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. köt. 210. o. 7. sz.

¹³ Mézáros Gyula: Csuvas népköltési gyűjtemény. I. köt. Budapest, 1909. 93. o.

¹⁴ *Palazestra, V.-Fabijanic, R.*: Narodne pripovijetke iz Bosne. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XIII. (1958) évf. 168. o. 143. sz.

¹⁵ Szerov, Sz. Ja.: Medvegy-szuprug (Variacii obrjada i szkazki u narodov Jevropy i Ispanszkoi Ameriki). Folklor i isztoricseszakaja etnografija: Moszkva, 1983. 170–190. o.

¹⁶ Cocchiara, Giuseppe: Az örök vadember. A primitív világ jelenléte és hatása a modern kultúrára. Bp., 1965. 32. o.

kifejtett gondolataihoz az aranykorról. A társadalomból kiszakadt ember éppen úgy elvesztheti a műveltséget, mint az emberiség valaha az aranykorban birtokolt értékeket. Az Újvilág természeti népeinek megismerése elvezetett tehát a XVI. század második felétől az antikvitás újrafelfedezéséhez.

A prédikációirodalom tanulságai

A XVI–XVII. században a hitszónokok egyre-másra szőtték bele szentbeszédeikbe az ókori irodalomból származó példáikat. A promptuáriumok,¹⁷ az igehirdetéshez szolgáló nyomtatott segédkönyvek¹⁸ a példaláncolatok bőségét kínálták a gyakorló prédikátorok számára.

Az egyiptomi szfinx sejtelmes és ellentmondásos alakját próbálom felidézni annak a bemutatására, miként szívott magába az elvadult ember, a más környezetben élő egyén mitikus attribútumokat, és vált az önismeret szimbolikus kifejezésévé.

A szfinx alakja és rejtélye

Az emberfejú állat mitikus alakja meglehetősen változékonyságot mutat az ókori egyiptomi és görög hagyomány eltérései miatt. Hol a férfifejú mitikus oroszlán bukkan elő, hol a női felsőtestű, néha szárnyas mesei lény tűnik fel az ókori régiségből.¹⁹ A *sphinx* szó megjelenésében nagy szerepe volt a francia nyelvben a korai irodalmi tevékenységnek. Már *Rabelais*-nál előfordult 1552-ben nyilván a görög vagy latin nyelv hatására.²⁰ A görög műveltségnek köszönhető²¹, hogy a szfinx rejtélyes alakjához hozzákapcsolódott a találós kérdés²² és Oidipusz sikeres rejtvényfejtése.²³ 1640-ben *Keresszegi Herman István* említette művében a szfinx nevét, és jelentését is megadta.²⁴ Szerinte „nem illik az istenek titkait kutatni”, ezt fejezi ki a rejtélyes mitikus alak. Az egyik marosvásárhelyi iskoladráma 1775–1777 között így említette a rejtvényfejtés motívumát: „Oedipus megfejtén míg a Sphinx meséjét, El úzi Thébétől e szörnyű métejét...”²⁵

Az emberfejú állatfigura és a rejtvényfejtés elbeszélésmotívuma továbbra is szorosan összekapcsolódott egymással, mert a prédikátorok az ókori görög mitológiai és irodalmi hagyományt idézték.²⁶ Így vezetett a szimbólumfejlődés Petőfinél a

¹⁷ *Margitai Péter*: Az Isten törvényének Szentírás való magyarázataja. (RMK I 473.) Debrecen, 1617. 62b–63/a–b o.

¹⁸ *Keresszegi Herman István*: A keresztény hit ágazatairól való prédikációk tárháza. (RMK I 708.) Debrecen, 1640. o.

¹⁹ *Művészettörténeti ABC*. Bp., 1961. 390–391. o.

²⁰ *Dauzat, A.*: Nouveau dictionnaire étymologique et historique. Paris, 1971. 708. o.

²¹ *Kluge, Friedrich*: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. (Neu bearb. von E. Seebold.) Berlin, 1989. 666. o.

²² *Thompson, S.*: i. m. 445. o. H761. mot.

²³ *Thompson, S.*: i. m. 424. o. H541.1.1. mot.

²⁴ *Keresszegi Herman I.*: i. m. 184. o., 470. o.

²⁵ *Varga Imre* (szerk.): Protestáns iskoladrámák. I. köt. Bp., 1989. 582. o.

²⁶ *Ketskeméti Zsigmond*: Falusi prédikációi. II. köt. Pozsony–Pest, 1805. 159. o.

vidám *sphinx*hez²⁷ vagy Jókainál a *szörnyeteg nő* fogalmához.²⁸ Sőt az erotikus elbeszélések egyik típusában a teve szeret bele a szfinxbe.²⁹

A szfinx mitikus alakja lényegében rámutat a farkasgyermekről szóló elbeszélés lényegére. Az elvadult egyén testileg nagyon hasonlít a vadállathoz, de az emberi fej elárulja származását. A szfinx mítosza az elvadulás jelenségét és tényét mesés ködfátyolba burkolta. A farkasgyermek különösége megmaradt az empiria síkján, nem csapott át a mítosz világába, hogy majd a művészet szimbólumaként az emberi bölcsességgel hordozója és kifejezője legyen. *Comenius* a farkasgyermekről szóló elbeszélés alkalmazásával lehántotta a mitikus rétegeket az elvadultság különös életmotívumáról. Így azt a bölcsességet, amit a szfinx mitikus lény mondott el talányosan, neki magának kellett elmondania most már egyértelműen a kor emberének. A szfinx talánya ezáltal a polgári neveléstudomány rávezetési módszerében élhetett tovább.

A farkaskoldus félelmetes alakja

A késő középkori népi elbeszélések tanúsága szerint a kicsiny európai települések lakói iszonyúan rettegtek a farkasoktól. Egy svájci monda az Uri kantonból azt beszélt el, hogy a farkas egy szerencsétlen gyermeket ragadott el és széttépte.³⁰ Ugyanez játszódott le az egyik dán monda tudósítása szerint: a *werwolf* gyermeket rabolt.³¹ A svédeknel a *werwolf* mint szörnyű vőlegény bukkant elő a néphagyományból.³² A lengyeleknél ez a küldött farkas *wilkolak* volt, szerepét és jellegét tekintve beilleszkedett az európai prózafolklorba.³³ A német mondai hagyomány a juhászt mint küldött farkast említette.³⁴ Máskor pedig a *werwolf* az ártó szellemek közt szerepelt.³⁵ A magyar farkaskoldus korai előfordulása is azt bizonyította, hogy az európai *werwolf*-hiedelemkör széles földrajzi elterjedése mellett mély történelmi gyökerekkel rendelkezett. Ha csak Lúkaón farkassá változására gondolunk az ókori görög mitológiából,³⁶ akkor meggyőződhetünk a szellemi hagyomány kútjának mélységéről.

Az elbeszélések időszerűségéről

A farkasgyermekéről szóló elbeszélések *Comenius* Európájában közszájon forogtak. Ezeket a különleges híreket elmondták, majd továbbadták. Egyszerűen hitelességükhöz nem fért kétség. A német történelmi mondák bizonyították, hogy széles körben terjedtek el. Az egyik német monda azt mesélte el, hogy a hesseni tájon

²⁷ Petőfi-azótár. IV. köt. 143. o.

²⁸ Jókai-azótár II. köt. Bp., 4. n. 328. o.

²⁹ Hoffmann, Frank: Analytical Survey of Anglo-American Erotica. Buffalo, N. Y., 1973. 272. o. X734.5.1. mot.

³⁰ Müller, Josef: Sagen aus Uri. Aus dem Mund gesammelt. III. köt. Basel, 1978. 305. o. 1543. sz.

³¹ Kamp, J.: Danske Folkeminder. Aeventyr, Folkesagn, Gaader, Rim og Folketro. Odense, 1877. 264 (866). o. 15. sz.

³² Christiansen, R. T.: The Migratory Legends. A Proposed List of Types with a Systematic Catalogue of the Norwegian Variants. FFC 175. Helsinki, 1958. 58–60. o. 4005. sz.

³³ Krzyzanowski, Julian: Polska bajka ludowa w ukladzie systematycznym. II. köt. Warszawa, 1965. 226. o. 8084. sz.

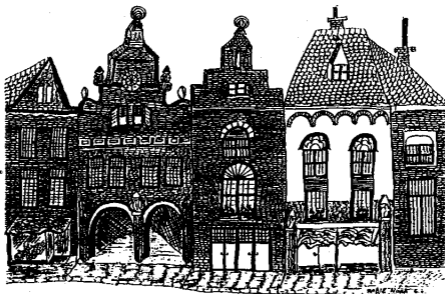
³⁴ Petzoldt, Leander: Deutsche Volksagen. München, 1978. 2. 69–70. o. 102. sz.

³⁵ Petzoldt, L.: i. m. 405. o. III. térkép.

³⁶ Thompson, S.: i. m. 15. o. D113.1. mot.

előkerült egy gyermek, akit farkasok raboltak el. Meg kellett tanítani az elvadult lényt az emberi járásra. Csak így illeszkedhetett vissza némiképp az emberi társadalomba.³⁷ A másik német mondai redakció szerint Wetterauban, 1344-ben a parasztok elfogtak egy kisfiút. Szintén elvadult állapotban volt a szerencsétlen gyermek, akit meg kellett tanítani az emberi beszédre. 1577-ben *Brabanti Vilmos* elbeszélése szerint a werwolf gyermekeket üldözött. Egy másik történet a farkasokat jótevőkként tüntette fel. A szörnyű vadállatok egy gyermeket mentettek meg a pusztulástól. 851-ben éhínség tört ki, és egy férfi Thüringiában saját gyermekét akarta elfogyasztani emiatt. A farkasok egy szarvast úztek a kétségbeesett férfi elé, aki így élelemhez jutott. A farkasok így mentették meg a gyermeket és apját a pusztulástól.

A farkasgyermekéről szóló elbeszélések időszerűségét Comenius biztos gyakorlati érzéssel ismerte fel, és a *Didactica* magnában ezért hivatkozott rájuk. A nagy pedagógiai gondolkodó nagyon jól tudta, hogy a példák csak akkor hatnak, ha azok időszerűek, és az olvasók jól ismerik őket. Comeniusnak a tanulást kellett hozzáfűznie az eléggé jól ismert elbeszélésekhez. Ezek a példák azért hatottak a *Didactica magna* olvasóira, mert csupán az elbeszélések hozzáfűzött tanulságaival kellett azonosulniuk.

³⁷ Petzoldt, Leander: *Historische Sagen*. I. köt. München, 1976. 202. o. 216a-b. sz.